

BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU İÇİNDE TÜRK CUMHURİYETLERİ

Kasım EREN

Yrd. Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, İİBE, İktisat Bölümü, kasimeren@yahoo.com

ÖZET

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanan cumhuriyetlerin çoğu Bağımsız Devletler Topluluğu'nu oluşturmuşlardır. BDT ülkeleri bir yandan önceki dönem ilişkilerini devam ettirirken, diğer yandan üçüncü ülkelerle ilişkilerini geliştirmek için arayış içine girmişlerdir. Bu bakımdan, başta Avrupa Birliği olmak üzere, geliştirilen ilişkiler bu ekonomiler için yeni bir dönemi işaret etmektedir.

Bu çalışmada; Türk Cumhuriyetleri'nin değişen konjonktür içinde dış ekonomik ilişkileri ele alınmaktadır. Türk Cumhuriyetleri Bağımsız Devletler Topluluğu üyesidir. Bu nedenle BDT'nin kuruluş amacı ve Türk Cumhuriyetleri'nin diğer BDT ülkeleri ile olan ilişkileri de analiz edilmiştir. Ayrıca, alternatif yönelimleri kapsamında Türk Cumhuriyetleri'nin Türkiye ile olan ilişkileri de çalışmaya kısaca dâhil edilmiştir.

Anahtar sözcükler: Bağımsız Devletler Topluluğu, Türk Cumhuriyetleri, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan.

Jel Kod: F

TURKISH REPUBLICS IN THE COMMONWEALTH OF INDEPENDENT STATES

ABSTRACT

Most of the republics that gained their independences after dissolution of the Soviet Union, have formed the Commonwealth of Independent States. While maintaining the previous period relations on the one hand, the CIS

Dergiye Gönderilme Tarihi: 11.04.2012

Yayına Kabul Tarihi: 08.06.2012

countries have entered into a quest to improve their relations with the third countries on the other hand. In this regard, developed relations particularly with the European Union indicate a new period for these economies.

In this study, the external economic relations of Turkish Republics are discussed in the changing conjuncture. The Turkish Republics are the members of the Commonwealth of Independent States as well. Therefore, the establishment purpose of the CIS and the relations between Turkish Republics and other CIS countries are analyzed. In addition, Turkish Republics' relations with Turkey have been included in brief.

Key words: Commonwealth of Independent States, Turkish Republics, Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Turkmenistan.

Jel Code: F

Giriş

Sovyetler Birliği'nin dağılması (25 Aralık 1991), yalnızca bölgesel etkisi olan bir gelişme değil; aynı zamanda, bütün dünyayı hem siyasi hem de ekonomik yönden etkileyen yeni bir gelişme olmuştur. Oluşan yeni dönemi yönetmek düşüncesi ile; bir anlamda, SSCB'nin de yerini alacak, eskisinden daha gevşek fakat etkili bağlarla dizayn edilmiş yeni bir yapı kurmak girişimler başlatılmıştır. Böylece; henüz SSCB resmen dağılmadan, Bağımsız Devletler Topluluğu (8 Aralık 1991) kurulmuştur. Rusya'ya göre bu, Sovyet Cumhuriyetlerinin uygar bir şekilde ayrıldıklarını (*civilized divorce*) işaret eden ve buna imkân veren bir anlaşmadır. Ancak başka bir gözle bakıldığında, denilebilir ki, BDT'nin kurulmasından kasıt, Rusya'nın Sovyet Cumhuriyetleri üzerindeki etkisini yeni dönemde de sürdürmektir ⁽¹⁾.

1. Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ni oluşturan ülkelerden üçü (**Beyaz Rusya, Rusya Federasyonu ve Ukrayna**) Bağımsız Devletler Topluluğu (*Commonwealth of Independent States*) anlaşmasını imzalamışlardır. Yaklaşık iki hafta sonra, 21 Aralık 1991 tarihinde, 8 ülke daha (**Azerbaycan, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan**) BDT'ye katılmış; böylece üye sayısı 11'e ulaşmıştır. Aralık 1993'te **Gürcistan**'ın katılımı ile BDT'nin üye sayısı 12'ye ulaşmıştır. Bu şekilde, *Estonya, Letonya, Litvanya* hariç olmak üzere, eski SSCB'nin 15 üyesinden 12'si BDT üyesi olmuştur. 2008 Güney Osetya Savaşı ile başlayan ve Rusya ile aralarında çıkan savaş sonrası, 2009 yılında Gürcistan Topluluk'tan ayrılmıştır. Türkmenistan ise, "*sürekli tarafsızlık politikası*" gerekçesi ile, BDT içindeki konumunu, 2005 yılında, "*daimi üyelik*"ten, "*ortak üye*" seviyesine indirmiştir ⁽²⁾. 22,1 milyon km²'ye yayılmış yüzölçümü bulunan BDT'nin, 2011 yılı verilerine göre nüfusu yaklaşık 280 milyondur ⁽³⁾. Merkezi Minsk'te (Beyaz Rusya) bulunmaktadır.

BDT'nin başlıca amaçları şöylece sıralanabilir:

- Politik, ekonomik (para politikaları, vergilendirme, bütçe vb) ekolojik, insanî, kültürel ve diğer alanlarda işbirliği sağlamak,
- Serbest ticaret bölgesi yaratarak, eşit ve karşılıklı çıkarları gözetken kalkınmayı sağlamak,
- Uluslararası barış ve güvenliği güçlendirmek,

1 <http://www.eurasianhome.org/xml/t/databases.xml?lang=en&nic=databases&intorg=7&p id=23> [05.05.2012].

2 <http://cis.minsk.by/main.aspx?uid=3390> [12.08.2011].

3 http://www.cisstat.com/eng/frame_about.htm [27.03.2012].

- BDT vatandaşları arasında serbest iletişimi geliştirmek,
- Organize suçlar ve uluslar arası terörizmle mücadele etmek,
- Üyeler arası anlaşmazlıklara barışçıl çözümler üretmek (4).

2. BDT İçinde Entegrasyon Çabaları

Siyasi olarak geçmişten gelen yakın ilişkileri yeniden dizayn eden BDT ülkeleri; aralarındaki ekonomik ve sosyal entegrasyonu geliştirmek için çeşitli örgütsel düzenlemelere de gitmişlerdir.

2.1. Orta Asya Ekonomik Topluluğu (1994) ve Orta Asya İşbirliği Örgütü (2002)

Kuruluşunun ardından BDT ülkelerinin kendi aralarında çeşitli örgütlenmelerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlardan birincisi 1994 yılında Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan arasında kurulmuş bulunan Orta Asya Ekonomik Topluluğu'dur (Central Asian Economic Community-CAEC). Bu Topluluğun yerine geçmek üzere, 2002 yılında, Almaata Anlaşması ile Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan arasında Orta Asya İşbirliği Örgütü (*Central Asian Cooperation Organization-CACO*) kurulmuştur. 2003 zirve toplantısında CACO içinde su, enerji, gıda ve iletişim konsorsiyumları kurulması kararlaştırılmıştır. 2004 yılında Rusya'nın katılımı ile üye sayısı 5'e yükselmiştir (5).

2.2. Gümrük Birliği (1995) ve Avrasya Ekonomik Topluluğu (2000)

1995 yılında Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Rusya arasına bir Gümrük Birliği (CU) kurulmuş; 2000 yılında, Astana Anlaşması'yla, Rusya'nın inisiyatifi ve Tacikistan'ın da katılımı ile 5 üyeden oluşan Avrasya Ekonomik Topluluğu'na (*Eurasian Economic Community-EAEC*) dönüştürülmüştür.

2005 St. Petersburg Zirvesi ile Orta Asya İşbirliği Örgütü (CACO), Avrasya Ekonomik Topluluğu (EAEC) ile birleştirilmiştir. 2008 yılında Özbekistan, Topluluğun etkinliğinden kuşkulu olduğu gerekçesi ile, üyelikten ayrılmıştır (6).

Avrasya Ekonomik Topluluğu Anlaşması; Topluluğun amacını, "Gümrük Birliğini geliştirmek", sınırların engelleyici etkilerinden arındırılmış "Tek Ekonomik

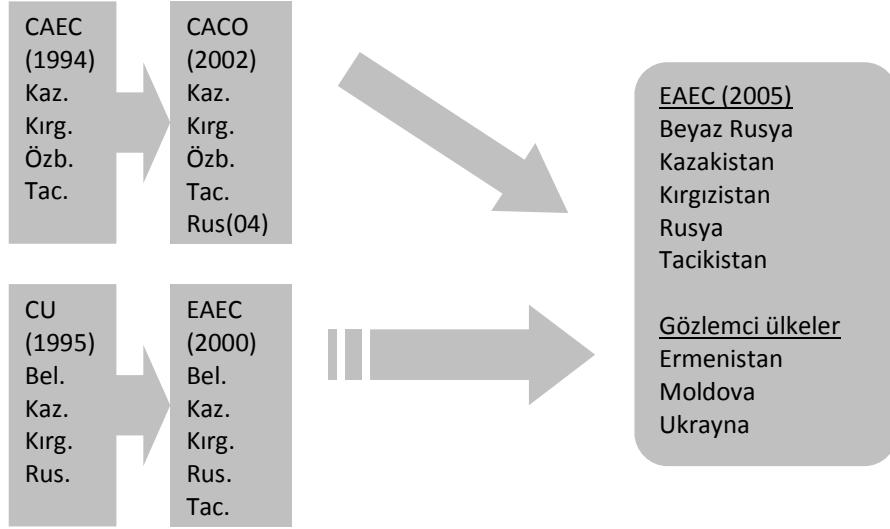
4 <http://www.eurasianhome.org/xml/t/databases.xml?lang=en&nic=databases&intorg=7&pid=23> [12.08.2011].

5 <http://www.eurasianhome.org/xml/t/databases.xml?lang=en&nic=databases&intorg=8&pid=15&s=-1> [18.08.2011].

6 <http://www.eurasianhome.org/xml/t/databases.xml?lang=en&nic=databases&intorg=3&pid=25> [18.08.2011].

Alan” oluşturmak, “ekonomik ve insanî alanlarda entegrasyonu geliştirmek” (7) şeklinde tanımlamıştır.

Şekil 1: BDT İçindeki Örgütlenmeler

2.3. Tek Ekonomik Alan (2003)

Beyaz Rusya, Kazakistan, Rusya ve Ukrayna aralarında Tek Ekonomik Alanı (*Single Economic Space-SES*) kurmuşlardır. Amaç bütün üretim faktörlerinin serbest dolaşımının sağlandığı; makro ekonomik konularda etkili bir koordinasyonun tesis edildiği, entegre edilmiş bir ekonomik blok oluşturmak; ayrıca, ticari ve endüstriyel çıkarları esas alarak, küresel piyasalarda etkin bir şekilde rekabet edebilmektir. Hem EAEC, hem de SES ortak pazar ve ‘sınırların fiilen kaldırıldığı ortak bir ekonomik alan’ oluşturmayı amaçlamaktadır (8).

2.4. Ekonomik Görünüm

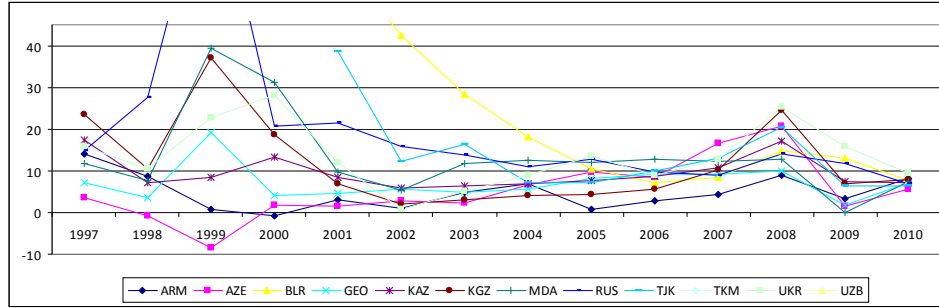
BDT ülkeleri neredeyse bütün hammadde ve maden kaynaklarına sahiptir. Bu nedenle; madencilik, işlenmesi ve ihracatı, BDT ülkelerinin temel ekonomik faaliyetlerini oluşturmaktadır. Bulunmuş gaz, petrol, kömür, demir, manganez, çok sayıda demir dışı metaller, potasyum tuzları ve diğer önemli maden çeşitleri bakımından BDT ülkeleri, dünyada ilk sırayı almaktadırlar. Madensel enerji kaynaklarının çoğu; kömür, petrol, doğal gaz, bataklık kömürü ve şist kaynaklarının en büyük bölümü Rusya’da bulunmaktadır. Kömür rezervleri

7 <http://www.worldtradelaw.net/fta/agreements/eaecfta.pdf> [18.08.2011].

8 <http://www.eurasianhome.org/xml/t/databases.xml?lang=en&nic=databases&intorg=4&pid=28&s=-1> [20.03.2012].

bakımından Kazakistan ve Ukrayna; petrol yönünden Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan; doğal gaz yönünden Türkmenistan ve Özbekistan önde gelen BDT ülkeleridir. Krom cevherlerinin neredeyse tamamı Kazakistan'dadır; manganez ise Ukrayna ve Kazakistan'dadır. Demir dışı metal cevherleri (boksit, kurşun, çinko, kalay, tungsten, nikel, bakır ve molibden) yönünden en büyük kaynaklar Rusya ve Kazakistan'da bulunmaktadır. Bakır ve molibden yönünden ayrıca Ermenistan ve Özbekistan önemli yere sahiptir. Toplam fosfor rezervlerinin yaklaşık dörtte biri ile, ziraî ilaçların ana hammaddesini oluşturan potasyum tuzlarının yarısı Rusya'da bulunmaktadır. Fosfat kaynakları yönünden Kazakistan; potasyum tuzları yönünden Beyaz Rusya, Türkmenistan ve Ukrayna öne çıkarken; Moldova, Kırgızistan, Tacikistan ve Trans Kafkasya ülkelerinde (Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan) ziraî ilaç hammaddeleri yoktur. Yıllık nehir hacmi yönünden BDT ülkeleri dünyada ikinci sırada yer almaktadır. Göller ve yeraltı suları yönünden büyük potansiyele sahip olmakla birlikte; farklı iklim, coğrafya ve jeolojik nedenlerle, sınırlarından geçtikleri ülkeler arasında eşit olarak dağılmamaktadır. Nehir imkânlarının %90'ına (tek başına) Rusya sahiptir (9).

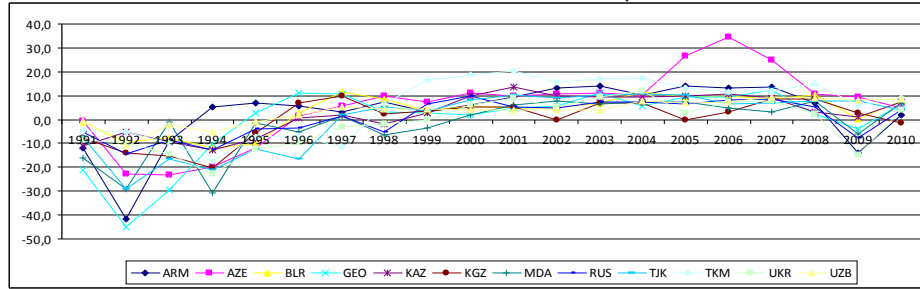
Grafik 1: BDT Ülkelerinde Enflasyon (%)

Kaynak: <http://databank.worldbank.org/ddp/home.do?Step=3&id=4> [27.03.2012].

Hammaddelerin dengesiz dağılım gösterdiği BDT ülkeleri, Sovyetler Birliği döneminden gelen 'entegre' yapısı ile, adeta bileşik kaplar gibi, birbirlerine yakın konjonktürler izleyen ekonomiler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Bu yakınlık enflasyon ve büyüme yönünden hemen fark edilmektedir.

Grafik 2: BDT Ülkelerinde Reel Büyüme (%)

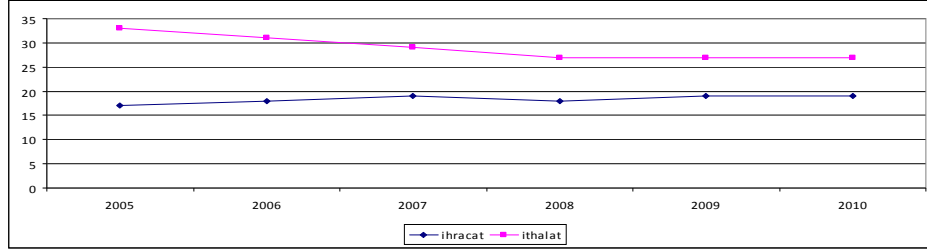
Kaynak: <http://databank.worldbank.org/ddp/home.do?Step=3&id=4> [27.03.2012].

9 http://www.cisstat.com/eng/frame_about.htm [21.03.2012].

2.5. BDT Ülkelerinin Dış Ticareti

BDT ülkelerinin Topluluk içi ticareti ihracat ve ithalatta farklı bir yapı göstermektedir: Bütün olarak bakıldığında aralarındaki ticaretin ağırlıklı olarak ithalattan oluştuğu, ihracatı ise daha çok BDT dışı ülkelerle yaptıkları göze çarpmaktadır. İthalatın öne çıkması, *gerek tarım ve gerekse sanayi ürünlerinin girdi bağımlılığına* işaret etmektedir; üretim yapmak için gerekli hammadde ve ara malları ağırlıklı olarak BDT ülkelerinden sağlanmaktadır. İhracattaki tablo ise, bu ülkelerin başlıca ihracat pazarlarının BDT dışı olduğunu göstermektedir. BDT ülkelerinin ihracatı yoğun olarak Avrupa ile olmaktadır. Bu ticarete enerji önemli bir yere sahiptir. 'Avrasya' olarak adlandırılan Avrupa ve Asya coğrafyası, Arap yarımadası hariç olmak üzere, dünya petrol rezervlerinin %25'ine sahip olup, petrol üretiminin %36'sını, tüketiminin %55'ini gerçekleştirmektedir. Avrasya bölgesinin doğal gaz rezervleri, toplam rezervlerin %57'sini oluşturmakta; doğal gaz üretiminin %50'si, tüketiminin ise %57'si bu bölgede gerçekleştirilmektedir. Özellikle merkezi Asya bölgesi, aynı zamanda henüz kullanılmayan hidro enerji potansiyeline de sahiptir ⁽¹⁰⁾.

Grafik 3: BDT İçi Ticaret/Dış Ticaret (%)

Kaynak: <http://www.cisstat.com/eng/mac-09.htm>, verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır [25.01.2012].

Tablo 1: Sosyal ve Ekonomik Göstergeler Yönünden BDT Ülkeleri

Ülke	Nüfus (2010 Yılı)			Ortalama yaşam süresi (Yıl)	İşsizlik (2008)	GSYİH 2010 (Miyar\$)	Kişi başına GSYİH (\$2010)
	Toplam	Artış hızı (%)	Kırsal kesim nüfusu (%)				
Beyaz Rusya	9.490.500	-0,17	25,7	70,4	...	54,7	5.765
Kazakistan	16.316.050	2,43	41,5	68,4	6,6	149,1	9.136
Kırgızistan	5.365.167	0,82	63,4	69,1	8,2	4,6	860
Rusya	141.750.000	-0,07	27,2	68,6	6,3	1.479,8	10.440

10 Linn, Johannes F. and David Tiomkin, "The New Impetus Towards Economic Integration Between Europe and Asia", *Asia Europe Journal*, Volume 4, Number 1, 31-41", s-32.

Özbekistan	28.160.361	1,41	63,1	67,8	...	39,0	1.384
Tacikistan	6.878.637	1,39	73,5	67,0	...	5,6	820
EAEC Toplam	207.960.715					1.732,8	8.332
Azerbaycan	9.047.932	1,12	47,8	70,3	6,1	51,8	5.722
Gürcistan	4.452.800	0,95	47,1	73,1	16,5	11,7	2.620
Moldova	3.562.062	-0,10	58,8	68,6	4	5,8	1.631
Ukrayna	45.870.700	-0,40	31,9	69,2	6,4	137,9	3.007
Guam (*) Toplam	62.933.494					207,2	3292
Ermenistan	3.092.072	0,23	36,3	73,6	28,6	9,4	3.031
Türkmenistan	5.041.995	1,24	50,5	64,8	...	20,0	3.967
Genel toplam	279.028.276					1.969,4	7.058

Kaynak: <http://databank.worldbank.org/ddp/home.do?Step=3&tid=4> [27.03.2012].

(*):Guam Sözleşmesi, Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü'nü kuran sözleşmedir. Adını 4 kurucu ülkenin baş harflerinden almaktadır. 1997 Avrupa Konseyi Strazburg Zirvesinde; Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova devlet başkanlarının bildirisini ile ortaya çıkmış; 1999 NATO Washington Zirvesi'nde Özbekistan'ın katılımı ile genişlemiştir (GUUAM). Özbekistan'ın 2005 yılında ayrıldığı örgüt; demokrasiyi geliştirme, istikrarlı kalkınma, ulusal ve bölgesel güvenliği artırma ve Avrupa entegrasyonuna doğru ilerleme amacını taşımaktadır ⁽¹¹⁾. Türkiye ve Letonya'nın gözlemci statüsü ile yer aldığı örgüt; Rusya'nın bölgedeki etkisine karşı koymak amacıyla ABD'nin stratejik olarak desteklediği bir yapı olarak da anılmaktadır.

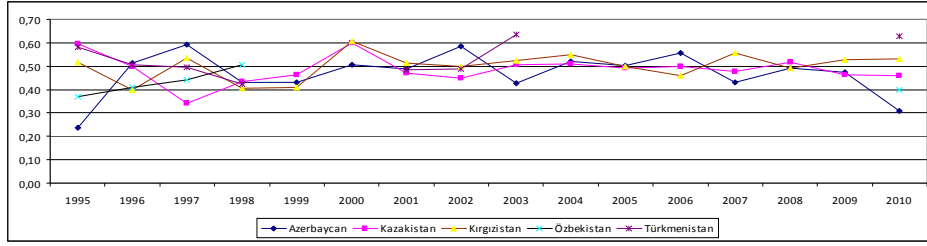
3. Türk Cumhuriyetleri

Resmi kaynaklarda "Türk Cumhuriyetleri" terimiyle; zamanın Sovyetler Birliği'ni oluşturan Kafkas cumhuriyetlerinden Azerbaycan ile Orta Asya cumhuriyetlerinden Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan ⁽¹²⁾ kastedilmektedir. Türk Cumhuriyetleri BDT'ye katıldıkları gibi, BDT içinde oluşturulan ekonomik örgütlenmelere de genellikle dâhil olmuşlardır. Böylece SSCB döneminden gelen yakın ilişkilerin sürdürülmesi amaçlanmıştır. Günümüze kadar olan gelişmelere bakıldığında, özellikle ithalat yönünden yakın ilişkiler devam etmektedir. BDT içinden yaptıkları ithalat 2010 verilerine göre %31 (Azerbaycan) ile %63 (Türkmenistan) arasında değişmektedir.

11 <http://www.globalsecurity.org/military/world/int/guam.htm> [18.08.2011].

12 Devlet Planlama Teşkilatı, "Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri" Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 2000.

Grafik 4: BDT İçi Yapılan İthalat

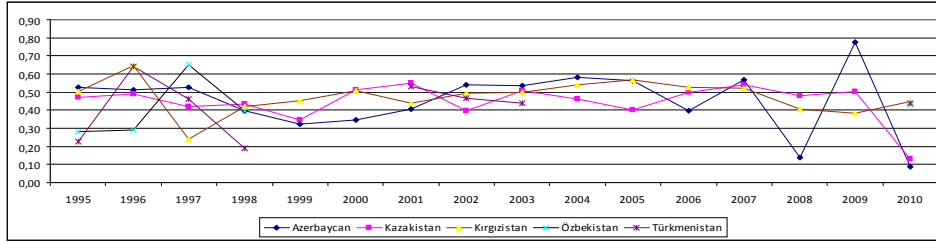

Kaynak: <http://www.cisstat.com/eng/azer.htm>; <http://www.cisstat.com/eng/kaz.htm>; <http://www.cisstat.com/eng/kir.htm>; <http://www.cisstat.com/eng/uzb.htm>; <http://www.cisstat.com/eng/tur.htm>; <http://www.cisstat.com/eng/mac-09.htm>; http://mfa.uz/eng/about_uzb/economy; <http://www.cisstat.com/eng/tur.htm> [27.02.2012].

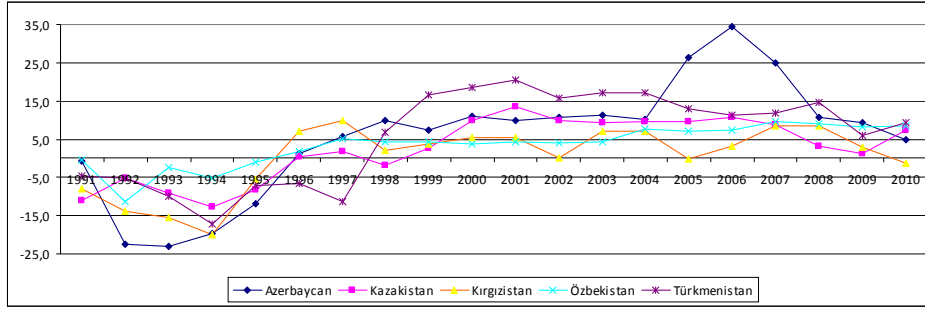
BDT'ye yapılan ihracat bakımından, yıldan yıla önemli dalgalanmalar görülmekle birlikte, oranlar ithalata göre daha düşüktür. Bu durum Türk Cumhuriyetleri'nde de üretimin diğer BDT ülkelerine olan girdi bağımlılığına, ihracatta ise pazarların genellikle BDT dışı oluşuna işaret etmektedir.

BDT içinde ülkelerin enflasyon ve büyüme yönünden birbirlerine yakın konjonktürleri, Türk Cumhuriyetleri bağlamında da geçerlidir. Büyüme performansları bakımından trend değişiklikleri dâhil olmak üzere, paralel bir görünüm ortaya çıkmaktadır. Bu görünümün önemli istisnası, Azerbaycan'ın 2004-2008 arası gösterdiği performanstır. Bunda, petrol fiyatlarının gösterdiği artışların etkili olduğu söylenebilir.

Grafik 5: BDT İçi Yapılan İhracat

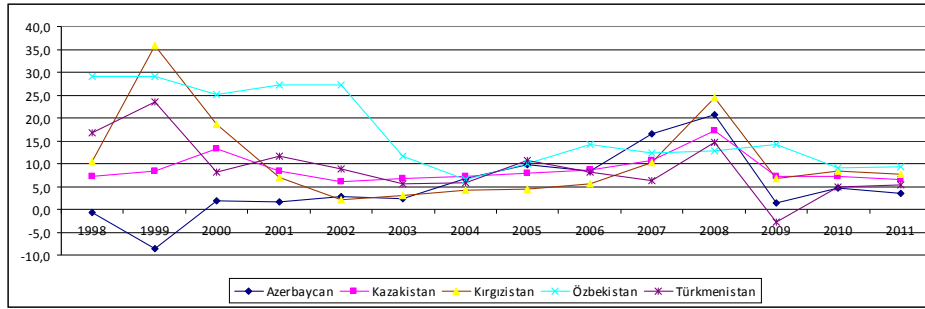

Kaynak: <http://www.cisstat.com/eng/azer.htm>; <http://www.cisstat.com/eng/kaz.htm>; <http://www.cisstat.com/eng/kir.htm>; <http://www.cisstat.com/eng/uzb.htm>; <http://www.cisstat.com/eng/tur.htm>; <http://www.cisstat.com/eng/mac-09.htm>; http://mfa.uz/eng/about_uzb/economy; <http://www.cisstat.com/eng/tur.htm> [27.02.2012].

Grafik 6: Türk Cumhuriyetlerinde Reel Büyüme (%)

Kaynak: <http://databank.worldbank.org/ddp/home.do?Step=3&id=4> [27.03.2012].

1996 yılına kadar diğer BDT ülkelerinde olduğu gibi Türk Cumhuriyetlerinde de çok yüksek enflasyonun yaşanmış; 1994 yılında maksimum seviyeye ulaşmıştır (Ermenistan %4448, Beyaz Rusya %2221, Kazakistan %1877, Azerbaycan %1662, Ukrayna %891, Rusya %308) (13).

Grafik 7: Türk Cumhuriyetlerinde Enflasyon (%)

Kaynak: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2011/01/weodata/weoselgr.aspx> [28.03.2012].

Enflasyonla mücadele önlemleri ile, ilerleyen yıllarda kayda değer başarılar elde edilmiştir. Özellikle 2000 sonrasında, Özbekistan hariç, %15'ler seviyesine kadar indirilmiş ise de, henüz istikrar sağlanabilmiş değildir. Türk Cumhuriyetlerinin enflasyon yönünden görünüşleri de (2004 yılına kadar Özbekistan hariç) birbirine önemli ölçüde benzemektedir. Büyüme konusundaki benzerlik, enflasyon yönünden de, yükseliş ve iniş trendleri dâhil, belirgin olarak kendini göstermektedir. Makro göstergeler yönünden birbirlerine yakın konjonktürler yaşayan Türk Cumhuriyetleri, ayrı ayrı ele alındığında, çeşitli farklılıklar kendini ortaya koymaktadır.

13 <http://databank.worldbank.org/ddp/home.do?Step=3&id=4> [27.03.2012].

3.1. Azerbaycan Cumhuriyeti

Üniter bir devlet olan Azerbaycan içinde, 1 özerk cumhuriyet (Nakhichivan-Nahcivan) bulunmaktadır ⁽¹⁴⁾.

Tablo 2: Azerbaycan

Resmi Adı	Azərbaycan Respublikası
Doğal kaynakları	Petrol ve doğal gaz, pamuk, demir, kurşun, çinko
Başlıca sanayi dalları	Petrol ve petrol ürünleri, doğal gaz, petrol arama ve çıkarma ekipmanları, çelik, demir, bakır, çimento, petrokimya ürünleri, tekstil
Başlıca tarımsal üretim	Pamuk, tahıl, pirinç, üzüm, çay, tütün, büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık
Başlıca ihracat malları [%]	Petrol ürünleri [84], Metal [6], Ulaştırma [4], Kimyasal [2], Gıda [2]
Başlıca ithal malları [%]	Makine [24], Petrol ürünleri [20], Metal [17], Ulaşım araçları [7], Kimyasallar [5]
Başlıca ihracat ortakları'10 [%]	AB [48], İsrail [8], ABD [8], Ukrayna [4], Rusya [4], Hırvatistan [4]
Başlıca ithalat ortakları'10 [%]	AB [25], Rusya [17], Türkiye [12], Çin [9], Ukrayna [7]
Türkiye'ye ihrac ettiği başlıca mallar [%]	Mineral yakıtlar, Mineral yağlar ve müstahzarları, mumlar [87], Plastik ve plastikten mamul eşya [6], Bakır ve bakırdan eşya [2], Alüminyum ve alüminyum eşya [2]
Türkiye'den ithal ettiği başlıca mallar [%]	Makina ve cihazlar, aletler, parçaları [13], Demir veya çelikten eşya [9], Elektrikli makina ve cihazlar, Aksam ve parçaları [9], Plastik ve plastikten mamul eşya [9], Motorlu kara taşıtları, Traktör, Bisiklet, Motosiklet [9]

Kaynak: <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/ANL/TurkCumhuriyetDb/Azerbaycan.doc> [25.08.2011]; <http://www.azstat.org/publications/azfigures/2011/en/018.shtml> [15.10.2011]; http://stat.wto.org/CountryProfiles/az_E.htm [15.03.2012].

Sovyetler Birliğinin dağılması ve Cumhuriyetler arasındaki bağımlılığı bir anlamda zorunlu kılan ekonomik yapının ani çöküşü, pazar ekonomisine geçişte ülkede birtakım zorlukların yaşanmasına neden olmuştur. Bunların başlıca nedenleri; ekonomik, siyasi, hukuki bir alt yapının olmaması, teknolojinin eski olması, serbest piyasa modelinin bilinmemesi, Ermeni işgali sonucu topraklarının

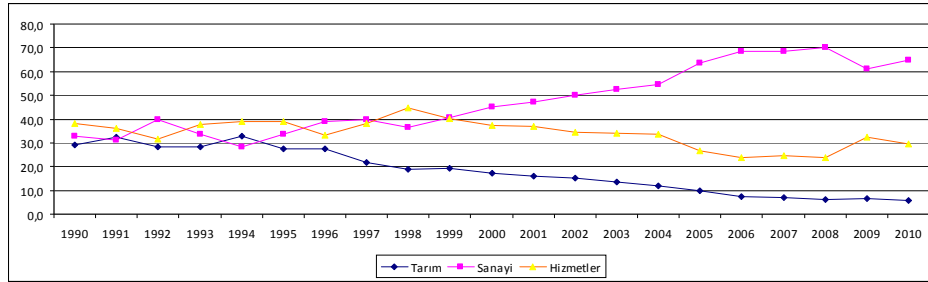
14 <http://www.eurasianhome.org/xml/t/databases.xml?lang=en&nic=databases&country=13&p id=42> [21.03.2012].

%20'sinin kaybedilmesi ve üretimin durma noktasına gelmesidir. Ermenistan'la geçici ateşkes anlaşmasının ardından dikkatler ekonomi üzerinde yoğunlaşmaya başlamıştır. Bunun bir sonucu olarak 1994 yılında "Asrın Anlaşması" olarak adlandırılan Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi ile dünyanın önde gelen petrol şirketleri arasında "Hazar Denizinin Azerbaycan'a ait Bölümünde Azeri, Çırağ, Güneşli Yataklarının Birlikte İşlenmesi ve Paylaşılması Hakkında" ilk Anlaşma imzalanmıştır. Alınan önlemlerle, GSYİH'nın reel seviyesi 1996 yılında, 1988 yılından beri ilk defa artmıştır. 2000-2009 yılları arasında GSYİH'deki artış yıllık ortalama %15,9 olmuştur. SSCB döneminin sona ermesi ile birlikte başlayan ekonomideki dönüşüm ile ülkenin GSYİH yapısı da değişmiştir. Sanayi sektörünün GSYİH'daki payı (özellikle ticaret, inşaat, ulaştırma ve haberleşme sektörlerinin desteği ile) yükselmiştir. Petrol sektöründe faaliyet gösteren kamu şirketlerinin yanı sıra özel şirketler de başarılı olmuştur. Petrol sektöründeki faaliyetler sayesinde inşaat ve haberleşme gibi alt sektörlerin ekonomiye katkısı yüksek olmuştur (15).

Azerbaycan'da petrol, doğal gaz ve yan ürünleri sanayi ile; metalik madenlerin (bakır, çinko, kurşun, alüminyum, demir) üretimi ve hammadde kaynaklarına bağlı olarak yan sanayi oldukça gelişmiştir.

Azerbaycan, gıda maddelerinin üretimi yönünden çok elverişli doğal şartlara sahiptir. Ancak; makine-ekipman yetersizliği, kaliteli tohum, gübre ve ziraî ilaç kullanılmaması ve yeterli tarımsal kredilerin açılmaması nedenleriyle ülke potansiyeli yeterince değerlendirilememiştir. Hammadde fiyatlarının yükselmesi, üretilen malların ihraç edilememesi, yeterli miktarda hammadde ve yardımcı madde ve malzeme temin edilememesi, üretim için ayrılan fonların verimli bir şekilde kullanılmaması, finansman kaynaklarının yetersizliği, döviz darboğazı ve özelleştirmenin yeterli seviyeye ulaşmaması (16) yıllar içinde üretimde dalgalanmalara neden olmuştur.

Grafik 8: Azerbaycan Ekonomisinde Sektörlerin Payı (%)

Kaynak: <http://databank.worldbank.org/ddp/home.do?Step=3&id=4> verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

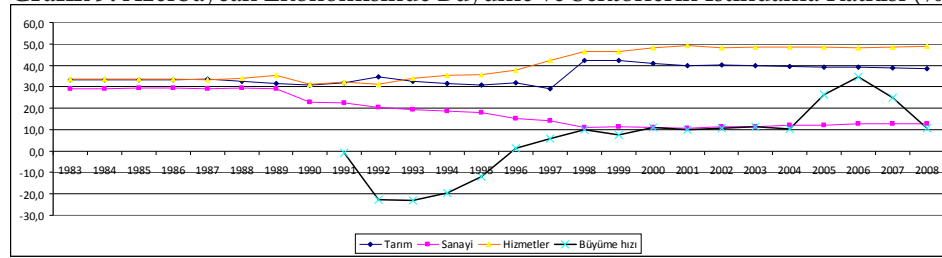
15 <http://www.scribd.com/doc/40357264/AZERBAYCAN-CUMHURİYETİ-EKONOMİK-RAPORU-2010> [30.11.2011].

16 www.tika.gov.tr/dosyalar/azerbaycan.doc [01.10.2011].

Sovyetler Birliği'nin son döneminde Azerbaycan'da sektörlerin milli gelir yaratma bakımından paylarının birbirine yakın olduğu; ancak zaman içinde tarımın payının önemli ölçüde azalırken, sanayi sektörünün payının belirgin bir biçimde arttığı görülmektedir. Bağımsızlık sonrasında, sanayi alanında özellikle petrol alanındaki atılımlar, sanayinin payının artmasına neden olmuştur.

Sektörlerin katma değer yaratma kabiliyetleri gibi, istihdam yaratma olanakları bakımından da paylarının birbirine yakın olduğu; ancak zaman içinde sanayi sektörünün payı önemli ölçüde azalırken, hizmetler ve tarım sektörü paylarının belirgin bir biçimde arttığı görülmektedir. Sanayi sektörünün milli gelir içindeki payı artarken, istihdamda aksi yönde bir gelişmenin yaşanması; sanayi alanında gittikçe daha sermaye yoğun yöntemlerin tercih edildiği ve petrol-doğal gaz üretimi türünden büyüme faaliyetlerinin istihdama nispeten düşük katkı verdiği şeklinde yorumlanabilir.

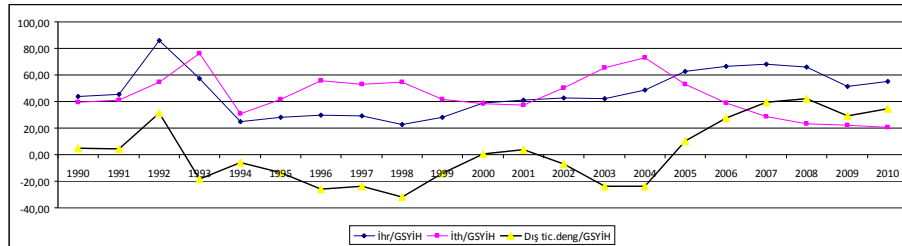
Grafik 9: Azerbaycan Ekonomisinde Büyüme ve Sektörlerin İstihdama Katkısı (%)

Kaynak: <http://databank.worldbank.org/ddp/home.do?Step=3&id=4> verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

2005 yılına kadar genellikle dış ticaret bilançosu açık verirken, ithalatın milli gelir içindeki payı da %70 seviyelerine kadar yükselmiştir. Büyümenin artması ile ithalatın payı önemli ölçüde düşerken, ihracatın payı, petrol fiyatlarının da artmasının yardımıyla kayda değer bir artış göstermiş; cari işlemler fazlasının milli gelir içindeki payı, 2005 yılından itibaren % 30 seviyelerine kadar yükselmiştir⁽¹⁷⁾.

Grafik 10: Azerbaycan Dış Ticaret Dengesi/GSYİH (%)

Kaynak: <http://databank.worldbank.org/ddp/home.do?Step=3&id=4> verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

17 <http://databank.worldbank.org/ddp/home.do?Step=2&id=4&DisplayAggregation=N&SdmxSuported=Y&CNO=2>

Bağımsızlığını 1991 yılında kazanmış olan Azerbaycan, şiddetli enflasyon sorunu ile karşılaşmış; enflasyon 1994 yılında %1662 ile zirveye ulaşmıştır. İzlenen politikalar ile 1997'de %3.7 seviyesine indirilmiş; 2000'lerin ortalarından başlayarak yeniden yükselmeye başlayan enflasyon, 2009 yılında kontrol altına alınmıştır. Bunda yaklaşık %45 oranında azaltılan bütçe harcamalarının önemli bir etkisi olduğu söylenebilir.

Günümüzde, Azerbaycan'ın milli gelirinin yaklaşık yarısı ham petrol ve doğal gaz üretiminden oluşmaktadır. Petrol fiyatlarındaki artış ve yeni petrol ve doğal gaz boru hatlarının oluşturulması ile birlikte, 2000 yılındaki %27.6 seviyesinden %53.6 seviyesine ulaşmış; dünya ekonomik krizi ve petrol fiyatlarının da düşmesi ile bu oran kısmen küçülerek 2010 yılında %45.6 seviyesine gerilemiştir ⁽¹⁸⁾.

3.2. Kazakistan Cumhuriyeti

Üniter bir devlettir; 14 Eyaletten (Akmola, Aktöbe, Atırav, Batı Kazakistan, Doğu Kazakistan, Güney Kazakistan, Jambıl, Karagandı, Kızılorda, Kostanay, Kuzey Kazakistan, Mangıstav, Pavlodar, Taldıkorgan) oluşmaktadır ⁽¹⁹⁾.

Tablo 3: Kazakistan

Resmi Adı	Qazaqstan Respwblıkası
Doğal kaynakları	Petrol, Kömür, Demir Cevheri, Manganez, Kromit, Kurşun, Bakır, Çinko, Titanyum, Boksit, Altın, Gümüş, Fosfat, Sülfür, Demir ve Çelik
Başlıca sanayi dalları	Traktörler ve diğer Tarım Makineleri, Elektrik Motorları, İnşaat Malzemeleri
Başlıca tarımsal üretim	Hububat, Pamuk, Büyükbaş hayvan
Başlıca ihraç malları [%]	Mineraller [69.7], Metaller [17.1], Gıda ürünleri [4.3], Kimyasallar [4.0]
Başlıca ithal malları [%]	Makine ve teçhizatı [46.6], Metaller [13.3], Mineraller [13.1], Kimyasallar [10.6]
Başlıca ihracat ortakları'10 [%]	AB [54], Çin [18], Rusya [5], Kanada [4], İsrail [2]
Başlıca ithalat ortakları'10 [%]	Rusya [23], AB [30], Çin [17], Ukrayna [6], ABD [5]
Türkiye'ye ihraç ettiği başlıca mallar [%]	Bakır ve bakırdan eşya [37], Mineral yakıtlar, Mineral yağlar ve müstahzarları, Mumlar [29], Hububat [19], Demir ve çelik [5]

18 <http://www.azstat.org/publications/azfigures/2010/en/010.shtml> [20.03.2012]; <http://www.azstat.org/publications/azfigures/2011/en/010.shtml>, [20.03.2012].

19 <http://www.eurasianhome.org/xml/t/databases.xml?lang=en&nic=databases&country=98&p id=45&s=-1> [21.03.2012].

Türkiye'den ithal ettiği başlıca mallar [%]	Elektrikli makina ve cihazlar, Aksam ve parçaları [16], Nükleer reaktörler, Kazan; Makina ve cihazlar, Aletler, Parçaları [13], Plastik ve plastikten mamul eşya, Demir veya çelikten eşya [10]
---	---

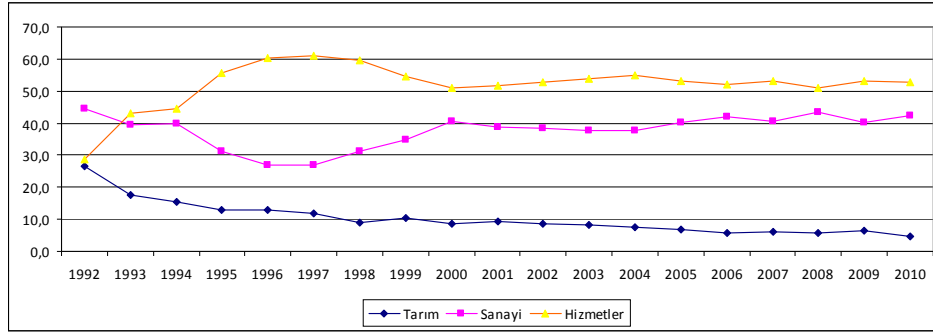
Kaynak: <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/ANL/TurkCumhuriyetDb/Kazakistan.doc> [25.08.2011]; http://stat.wto.org/CountryProfiles/kz_E.htm [15.03.2012].

Rusya Federasyonu'ndan (17 milyon km²) sonra, BDT ülkeleri arasında en büyük yüzölçümüne sahip olan Kazakistan (2,7 milyon km²), büyük petrol rezervlerine ve çeşitli metal kaynaklarına sahiptir. Kazakistan'ın ayrıca tarım ve hayvancılık alanında da büyük potansiyeli mevcuttur.

Kazakistan sanayii petrol ve doğal kaynakların çıkartılması ile makine imalatına dayalıdır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, geleneksel ağır sanayi ürünlerine olan talebin bir anda daralması nedeniyle sanayide küçülme dönemine girmiştir. 1992 yılında sanayinin GSYİH içindeki payı %31 iken bu oran dört yıl içinde %21'e inmiştir. Ekonominin yeniden yapılandırılması ve 1993 yılında ulusal para birimi Tenge'nin tedavüle sürülmesiyle bağımsız bir ekonomik gelişme yolunda ilerleme çabaları 1996 yılından itibaren sonuç vermeye başlamış, Kazakistan bağımsızlık tarihinde ilk defa büyümeye geçmiştir (20).

Şiddetli enflasyon sorunu (1994 yılı için %1877) ile mücadele edildikçe büyüme ve işsizlik konularında iyileşmeler kendini göstermeye başlamıştır. 1997 Asya krizinin de etkisi ile negatif olan büyüme, izleyen yıllarda yeniden yükselmeye başlamıştır. Ülkede tarımın payı zaman içinde azalırken, sanayi ve özellikle hizmetler sektörünün ekonomi içindeki ağırlığı giderek artmaktadır.

Grafik 11: Kazakistan Ekonomisinde Sektörlerin Payı (%)

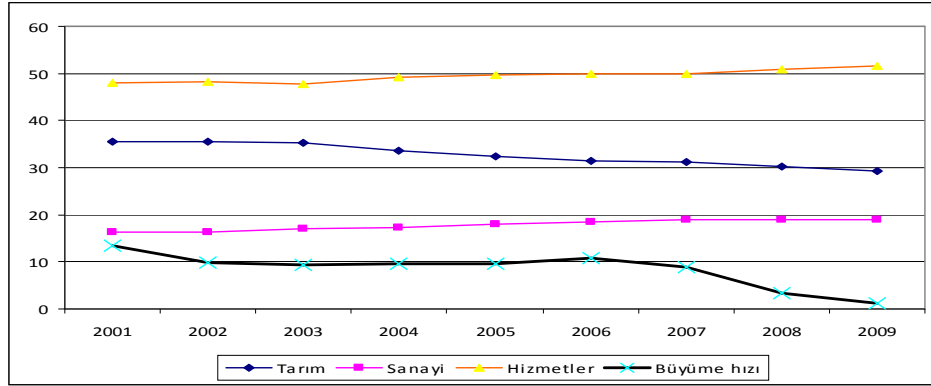

Kaynak: <http://databank.worldbank.org/ddp/home.do?Step=3&id=4> verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

İstihdama katkı bakımından hizmetler sektörü %50'nin üzerindeki
20 www.tika.gov.tr/dosyalar/kazakistan.doc [01.10.2011].

katkısıyla en önemli sektördür. Zaman içinde tarım sektörünün payı azalırken, tarımın bıraktığı boşluğu böylece sanayi sektörü doldurmaktadır.

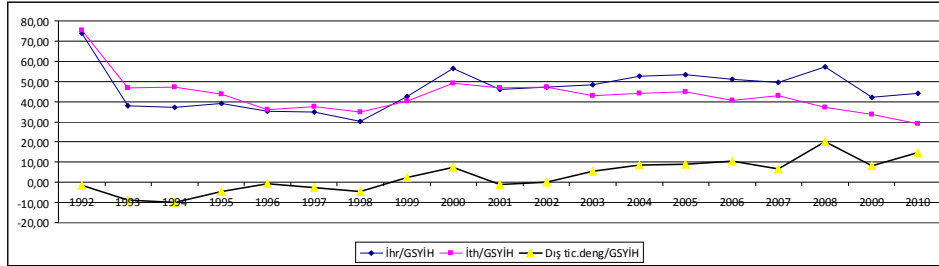
Grafik12: Kazakistan Ekonomisinde Büyüme ve Sektörlerin İstihdama Katkısı (%)

Kaynak: <http://databank.worldbank.org/ddp/home.do?Step=3&id=4> verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Dış ekonomik ilişkilerinde genellikle açık veren Kazakistan'ın ticaretinde BDT ülkeleri yaklaşık %50 paya sahiptir. BDT ile ticaretinde bazen açık, bazen fazla vermektedir. Bütün dış ticaretinde ise 2001 yılından beri fazla vermeye başlamıştır. Ekonomi politikalarında müdahaleci stratejiler izleyen Kazak hükümetinin temel amacı, petrol gelirlerini kullanarak ekonominin enerji dışındaki sektörlerini de kalkındırmak, bu sayede ekonomide çeşitlilik sağlamak ve ekonominin petrole ve dolayısıyla dünya petrol fiyatlarına aşırı bağımlılığını azaltmaktır (21). İthal malları arasında önemli bir yer tutan makine ve teçhizatı, yatırım ve sanayileşmeye verilen önemin bir göstergesidir.

Grafik 13: Kazakistan Dış Ticaret Dengesi/GSYİH (%)

Kaynak: <http://databank.worldbank.org/ddp/home.do?Step=3&id=4> verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

21 www.tika.gov.tr/dosyalar/kazakistan.doc, [01.10.2011]

3.3. Kırgızistan

Üniter bir devlettir; 7 eyaletten (Batken, Chui, Jalal-Abad, Naryn, Osh, Talas, Issyk-Kul) oluşmaktadır (22).

Tablo 4: Kırgızistan

Resmi Adı	Kırgız Respublikası
Doğal kaynakları	Altın, Su gücü, Uranyum, Doğal gaz, Civa
Başlıca sanayi dalları	Küçük boyutta makine, Tekstil, Gıda işleme, mobilya, çimento
Başlıca tarımsal üretim	Tütün, pamuk, meyve, sebze, küçük ve büyükbaş hayvan, yün
Başlıca ihraç malları [%]	Mineraller [29,1], Değerli metal ve taşlar [20,1], Tekstil [10,8], Cam ve inşaat malzemeleri [4,8]
Başlıca ithal malları [%]	Mineraller [32,3], Makine ve aksamaları [14,2], Kimyasallar [9,2], Yiyecek, içecek ve tütün [7,7]
Başlıca ihracat ortakları'10 [%]	İsviçre [26], BAE [20], Rusya [18], Kazakistan [12], ABD [6]
Başlıca ithalat ortakları'10 [%]	Rusya [34], Çin [21], Kazakistan [12], AB [9], ABD [6]
Türkiye'ye ihraç ettiği başlıca mallar [%]	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular [48,84], Yenilen meyveler, Kabuklu yemişler, Turunçgil [29,71], Pamuk [8,33]
Türkiye'den ithal ettiği başlıca mallar [%]	Halılar ve diğer yer kaplamaları [23,8], Örme giyim eşyası ve aksesuarları [8,9], Reaktörler, Kazan; Makina ve cihazlar, Aletler ve parçaları [8,9]

Kaynak: <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/ANL/TurkCumhuriyetDb/Kirgizistan.doc> [25.08.2011]; http://stat.wto.org/CountryProfiles/kg_E.htm [15.03.2012].

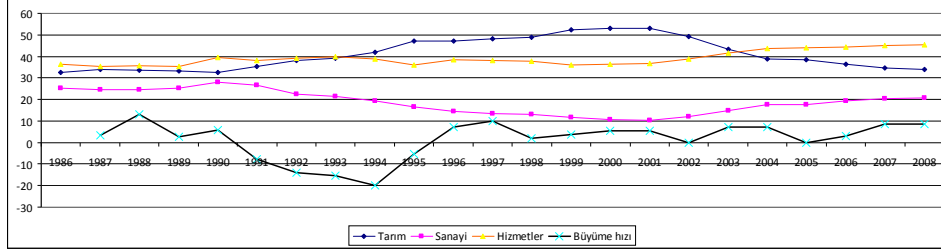
Tarım sektörü Kırgız ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. Başlıca tarım ürünleri tütün, yün, pamuk, deri, ipek, meyve ve sebzelerdir. Tarımsal üretimin büyük bir kısmı özel sektör tarafından gerçekleştirilmektedir. Kırgızistan yıllık 40,000 ton ile Sovyetler Birliği'nin üçüncü büyük yün üreticisi durumunda iken 1995 yılında koyun sayısı 12 milyondan 7 milyona düşmüştür. Üretilmekte olan yünün de ancak % 15'i işlenmektedir. 1996 yılında ülkenin hububat ihtiyacının yalnız % 40'ı ülke içinde üretilmekte iken, 1997 yılındaki üretimde kaydedilen % 21.8 oranındaki artış sonucu hububat konusunda dışa bağımlılık azalmıştır. Şeker, bitkisel yağ ve süt ürünlerinde dışa bağımlılık devam etmektedir. Tarım, istihdam açısından da önemli sektördür. Hükümet girdi desteği hususunda en önemli rolü oynadığı gibi, tarımsal ürünlerin birinci alıcısı konumundadır (23).

22 <http://www.eurasianhome.org/xml/t/databases.xml?lang=en&nic=databases&country=100&pid=46&s=-1> [21.03.2012].

23 www.tika.gov.tr/dosyalar/kirgizistan.doc [01.10.2011].

Özellikle tarımda verimliliği ve üretimi arttırmak için makine ve teçhizatın ithalat yoluyla karşılanmasına çalışılmaktadır. Makine ve aksesuarlarının başlıca ithal malları arasında yer alıyor olması, bu bakımdan önemlidir.

Grafik 14: Kırgızistan Ekonomisinde Büyüme ve Sektörlerin İstihdama Katkısı (%)

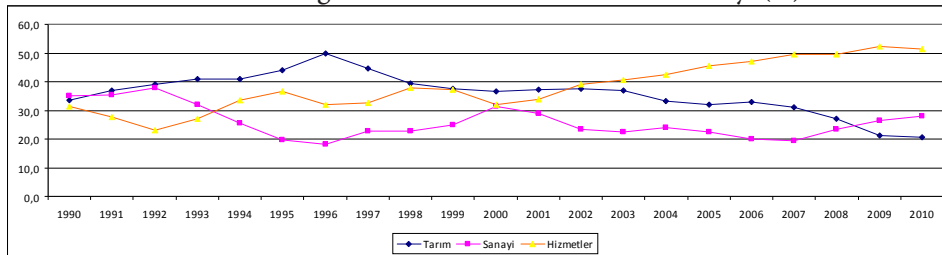

Kaynak: <http://databank.worldbank.org/ddp/home.do?Step=3&id=4> verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Kırgızistan, diğer Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında en çok reform gerçekleştiren, IMF'in desteğini ilk alan ve bölgede Dünya Ticaret Örgütü'ne ilk giren ülkedir.

1991 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra, uzun vadeli ve kapsamlı bir ekonomik reform programını benimsemiştir. Reformlar, 1992'de onaylanan, Ekonomik Reform Programı çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. 1991-1994 yılları arasındaki dönemde hedef olarak genel liberalizasyon kabul edilmiştir. Bu dönemde, yerel para birimi Som tedavüle çıkarılmıştır. 1994-1998 arasındaki dönemde; özelleştirmeler ve devletin ekonomideki rolünün azaltılması, yeni bir vergi sistemi kurulması, Merkez Bankası'na daha fazla özerklik verilmesi gibi reformlar gerçekleştirilmiştir. 1998 sonrası dönemde, özelleştirmenin sonuçlanması ve istikrarlı bir ekonomik gelişme hedeflenmiştir. Özelleştirmeler tarımda ve büyük sanayide tamamlanma aşamasına getirilmiştir (24). İzlenen politikalar ile tarımın payı azaltılmış; 1996 yılındaki %50 seviyesinden, %20 seviyesine indirilmiştir. Hizmetler sektörünün payı ise ekonominin %50'sine ulaşmıştır. Bununla birlikte, ekonomide istikrarlı büyüme hedeflerine ulaşamamış, yıllar içinde önemli dalgalanmalar yaşanmıştır.

Grafik 15: Kırgızistan Ekonomisinde Sektörlerin Payı (%)

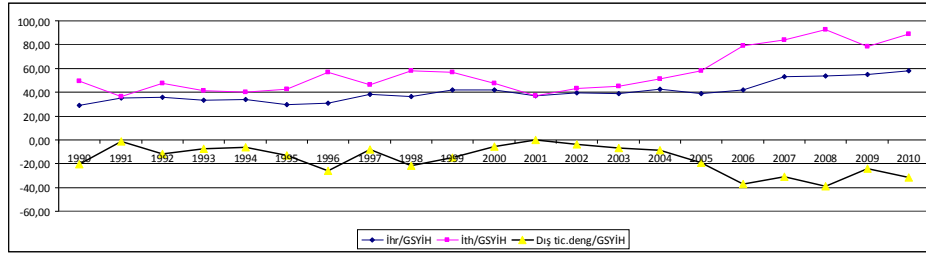

Kaynak: <http://databank.worldbank.org/ddp/home.do?Step=3&id=4> verilerinden yararlanılarak 24 www.tika.gov.tr/dosyalar/kirgizistan.doc, [01.10.2011].

hazırlanmıştır.

İhracatta BDT dışı ülkeler, ithalatta ise BDT ülkeleri, özellikle Rusya, öne çıkmaktadır. 2005 yılından beri dış ticaret hacminin milli gelir içindeki payı dikkat çekici bir şekilde yükselmektedir. Dış ticaret dengesi genellikle açık veren bir ülkedir. Batıdan özellikle İsviçre ile ilişkisi bulunmakta, AB gerilerde kalmaktadır. Öyle ki, ihracatta ilk beş ülke içinde yer bulamazken, ithalatta dördüncü sırada yer almaktadır. Bir anlamda AB ile arasındaki ilişkiler görece olarak azalmaktadır. Nitekim 2000 yılında ihracatta tek başına Almanya'nın payı %29, ithalatta ise ABD'nin payı %10 seviyesinde bulunmaktaydı.

Grafik-16: Kırgızistan Dış Ticaret Dengesi (%)

Kaynak: <http://databank.worldbank.org/ddp/home.do?Step=3&id=4> verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

3.4. Özbekistan

Üniter bir devlettir; 12 eyalet (Andojon, Buxoro Farg'ona Jizzax, Xorazm, Namangan, Qashqadaryo, Samarqand, Sirdoryo, Surxondaryo, Toshkent, Toshkent City) ve 1 özerk cumhuriyetten (Qaraqalpaqstan-Karakalpakistan) oluşmaktadır (25)

Tablo 5: Özbekistan

Resmi Adı	O'zbekiston Respublikası
Doğal kaynakları	Altın, Petrol, Doğal gaz, Kimyasallar
Başlıca sanayi dalları	Tekstil, İşlenmiş gıda, Makine üretimi, Metalurji,
Başlıca tarımsal üretim	Pamuk, Sebze, Meyve, Hububat, Büyükbaş hayvan
Başlıca ihraç malları [%]	Pamuk [39], Altın [23], İmalat sanayii [12]
Başlıca ithal malları [%]	Sermaye malları [77], Gıda ve canlı hayvan [16], Petrol ve enerji [1]
Başlıca ihracat ortakları [%]	Rusya [24], Polonya [10], Çin [9], Türkiye [6]

25 <http://www.eurasianhome.org/xml/t/databases.xml?lang=en&nic=databases&country=191&pid=52&s=-1> [21.03.2012].

Başlıca ithalat ortakları [%]	Rusya [26], G.Kore [14], Çin [14], Kazakistan [7]
Türkiye'ye ihraç ettiği başlıca mallar [%]	Katotlar, katot parçaları [52], İşlenmemiş külçe çinko [7], Pamuk ipliği [7], Pamuk [6], Rafine bakırdan tel [5]
Türkiye'den ithal ettiği başlıca mallar [%]	Otobüs [9], Hasat makinaları aksamı [1], Naylon, poliamidden iplik [1]

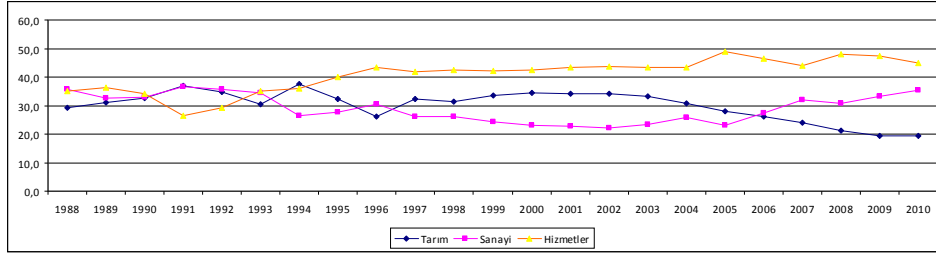
Kaynak: <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/ANL/TurkCumhuriyetDb/Ozbekistan.doc>, [25.08.2011]; http://stat.wto.org/CountryProfiles/uz_E.htm [15.03.2012].

Özbekistan, 25 milyonu aşan nüfusu ve Sovyetler Birliği döneminde inşa edilmiş sanayi yapısı ile diğer cumhuriyetlere göre ekonomik olarak daha gelişmiş bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla Orta Asya'da dinamik bir ekonomi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte sahip olduğu yeraltı kaynaklarının zenginliği ile de dikkat çekicidir. Ülke önemli miktarda doğal gaz, petrol ve altın rezervlerine sahiptir. Denize kıyısı olmayan Özbekistan'ın ekonomi açısından yaşamakta olduğu en büyük sıkıntı topraklarının kuraklığıdır. Aral Gölü, her yıl artan oranlarda kurumakta ve ülke topraklarından geçen nehirler de bu toprakların sadece yüzde 10'luk bir kısmını tarıma elverişli bir hale getirebilmektedir. Buna rağmen pamuk üretiminde dünyada ön sıralarda yer alan ülkede, üretilen pamuğun yalnızca yüzde 20'si işlenebilmektedir. Ülkenin önemli ölçekteki pamuk üretimi, yabancı yatırımcıların dikkatini çekmiş ve ülkede birçok yabancı ortaklı tekstil yatırımları gerçekleştirilmiştir. Uygulanan politikalar, başta pamuk olmak üzere, ülkede üretilen hammaddelerin işlenip ürün haline getirilmesinden sonra ihracat yapılması ve genel ihracat potansiyelinin arttırılmasına yönelik olmuştur. Özel girişimciliğin oluşması ve yerleşmesi için devletçe girişimcilere kolaylıklar sağlanmıştır. Orta vadede; uçak, otomobil, tarım makineleri, kazı makinesi ve ağır makineler, elektronik eşya ve yerel hammadde ile ilaç üretimine ağırlık verilmesi hedeflenmiştir (26).

1990 yılında payları yaklaşık olarak %30 seviyesinde bulunan sektörlerin ağırlıklarının 2000'li yıllarda önemli ölçüde değişmiş olduğu göze çarpmaktadır. Tarımın GSYİH içindeki payı %20 seviyesine inerken; artan sanayi malı ithalatı ile desteklenen sanayi sektörü ve hizmetler sektörü (özellikle tarıma dayalı sanayi ve gıda ürünleri sanayi), paylarını genişletmiştir (27).

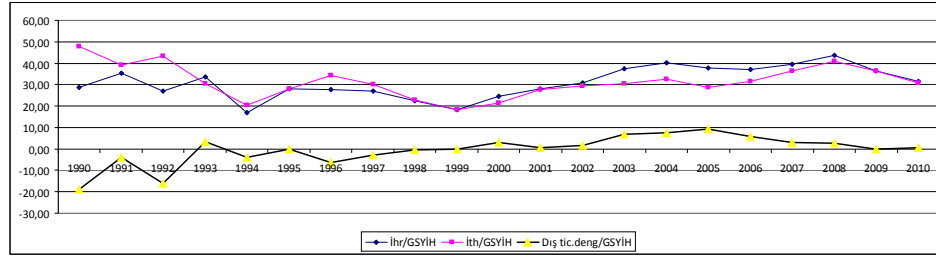
26 <http://www.tika.gov.tr/dosyalar/zbekistan.doc>, [01.10.2011].

27 <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/zbekistan.doc>, [18.10.2011].

Grafik 17: Özbekistan Ekonomisinde Sektörlerin Payı (%)

Kaynak: <http://databank.worldbank.org/ddp/home.do?Step=3&id=4> verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

BDT ülkelerinin Özbekistan'ın dış ticaretindeki payı 2010 yılında ihracatta %45, ithalatta %40 seviyesinde bulunmaktadır⁽²⁸⁾; BDT ile ticaretinde bazen açık, bazen fazla vermektedir. Dış ticaret bilançosunun ise 2000 yılından beri fazla verdiği görülmektedir.

Grafik-18: Özbekistan Dış Ticaret Dengesi (%)

Kaynak: <http://databank.worldbank.org/ddp/home.do?Step=3&id=4> verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

3.5. Türkmenistan

Tablo 6: Türkmenistan

Resmi Adı	Türkmenistan Respublikası
Doğal kaynakları	Doğal gaz, Petrol, Sülfür, Kaya tuzu, Barit, Kömür, Potasyum
Başlıca sanayi dalları	Doğal gaz, Petrokimya, Tekstil, Gıda sanayi
Başlıca tarımsal üretim	Pamuk, Hububat, Büyük ve Küçükbaş hayvan
Başlıca ihraç malları [%]	Yakıt ve maden malları [81], Tarımsal mallar [10], Sanayi malları [7]
Başlıca ithal malları [%]	Sanayi malları [77], Tarımsal mallar [12], Yakıt ve maden ürünleri [2]

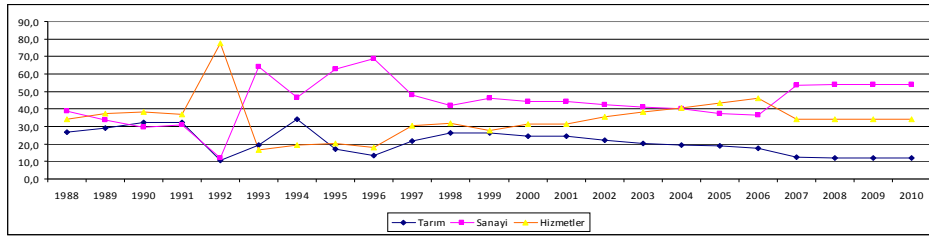
28 http://mfa.uz/eng/about_uzb/economy, [27.02.2012].

Başlıca ihracat ortakları'08 [%]	Rusya [41], AB [19], İran [10], Türkiye [7] Ukrayna [7],
Başlıca ithalat ortakları'08 [%]	Rusya [14], Türkiye [14], AB [13], Ukrayna [12], BAE [9]
Türkiye'ye ihraç ettiği başlıca mallar [%]	Mineral yakıtlar, Mineral yağlar ve müstahzarları, Mumlar [59], Pamuk [33], Plastik ve Plastikten Mamul Eşya [8]
Türkiye'den ithal ettiği başlıca mallar [%]	Demir ve çelik [15], Demir veya çelikten eşya [12], Elektrikli makina ve cihazlar, Aksam ve parçaları [12], Nükleer reaktörler, Kazan; Makina ve cihazlar, Aletler, Parçaları [10], Mobilyalar, Aydınlatma, Prefabrik yapılar [7]

Kaynak: <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/ANL/TurkCumhuriyetDb/Turkmenistan.doc>, [25.08.2011]; http://stat.wto.org/CountryProfiles/tm_E.htm, [15.03.2012]; <http://www.tika.gov.tr/dosyalar/turkmenistan.doc>, [01.10.2011].

Türkmenistan'ın ekonomik yapısı da, SSCB döneminin ekonomik ihtisaslaşma politikaları gereğince merkeze yakıt ve madensel mallar ile, işlenmemiş tarım ürünleri ve pamuk sağlamak ve elde edilen hammaddeleri Rusya'ya aktarmak üzere şekillendirilmiştir. Ekonominin hammadde üretimi üzerinde yoğunlaşması ve bu hammaddelerin diğer Cumhuriyetlerdeki sanayilerde kullanılması diğer sektörlerin geri kalmasına neden olmuştur. Türkmenistan, SSCB döneminde en geri kalan ve fert başına milli geliri en düşük cumhuriyetlerden biri olmuştur. Bağımsızlıktan sonraki dönemde, Türkmenistan'ın stratejisi, dış piyasalardan borçlanarak, enerji sektörünün geliştirilmesi ve elde edilecek kaynaklarla tarımsal sanayi geliştirilmesi şeklinde özetlenebilir. İzlenen bu strateji ile petrol ve gaz arzı ile pamuk ve tahıl üretimi arttırılmıştır. Gaz ve petrol sanayileri tümüyle kamu kuruluşlarının kontrolünde olduğu Türkmenistan'da temel ekonomik faaliyetler doğal gaz ve petrol üretimidir. Gaz üretiminde, BDT ülkeleri içinde Rusya'nın ardından ikinci sırada yer almaktadır. Ülke ayrıca, önemli miktarlarda sanayi mineralleri de üretmektedir. Enerji ürünleri, özellikle doğal gaz en önemli ihraç kalemidir (29).

Grafik 19: Türkmenistan Ekonomisinde Sektörlerin Payı (%)

Kaynak: <http://databank.worldbank.org/ddp/home.do?Step=3&id=4> verilerinden yararlanılarak
29 <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/turkmen.doc>
[25.10.2011].

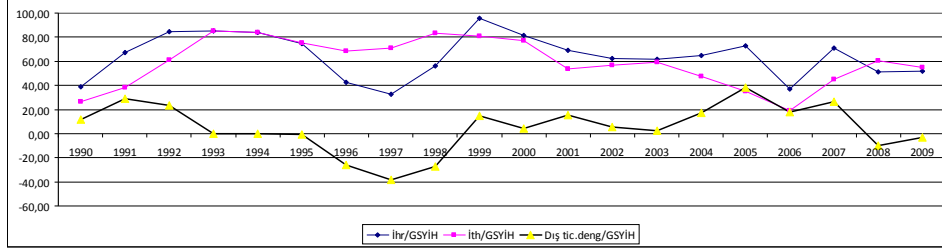
hazırlanmıştır.

Türkmenistan'ın mevcut petrol ve doğal gaz rezervlerini kendi kendine geliştirmesi, finansman eksikliğinin yanı sıra coğrafyasından dolayı mümkün olamamıştır. Ülkenin açık denizlere sahili yoktur. Yakın bir geçmişe kadar, Türkmenistan'ın tek petrol ve doğal gaz ihracat seçeneği kuzeye doğru Özbekistan, Kazakistan ve Rusya üzerindedir. Hazar Denizi'nin hukukî statüsünün çözümü kavuşturulamayışı, yabancı yatırımcıları kıyı-ötesi petrol ve doğal gaz potansiyelini geliştirmeleri amacıyla ülkeye çekme olanağını kısıtlamaktadır. 1998-2003 yılları arasında doğal gaz ihracat hattı konusunda sıkıntılar yaşayan Türkmenistan, son yıllarda yeni güzergâhlar için komşu ülkeleri ile yeni anlaşmalar imzalamaya başlamış bulunmaktadır. Gerek İran, gerek Afganistan üzerinden Pakistan ve Hindistan'a, gerekse Trans-Hazar Doğal gaz boru hattı yolu ile Türkiye'ye yeni boru hatlarıyla doğal gaz ihracat yollarını arttırmaya çalışmaktadır.

Türkmenistan'ın %80'i dünyanın büyük çöllerinden biri olan Karakum Çölü ile kaplıdır. Geri kalan %20'lik bölümün %3'ünü ekilebilir alanlar, %63'ünü çayır ve otlaklar, %8'ini ormanlar ve %26'sını diğer alanlar oluşturmaktadır. Türkmenistan'da üretilen başlıca tarım ürünleri; pamuk, buğday, arpa, mısır, çeltik, susam, kavun, karpuz, üzüm, meyan kökü ve doğal ipektir. Türkmenistan, Orta Asya'da Özbekistan'dan sonra ikinci önemli pamuk üreticisidir. Dünya sıralamasında ise ilk 10 ülke arasında bulunan bu ülkenin pamuk üretimi, toplam tarım sektörünün % 70'ini oluşturmakta ve ürünün % 20'si işlenmek üzere diğer Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkelerine ihracat edilmektedir (30).

Dış ticaretinde BDT'nin payının en yüksek olduğu ülke Türkmenistan'dır (2010 yılı için %63). BDT ile olan ticaretinde genellikle açık vermektedir. Çoğunlukla fazla vermekte olan dış ticaret bilançosu ise, petrol fiyatlarından yakından etkilenmektedir.

Grafik 20: Türkmenistan Dış Ticaret Dengesi (%)

Kaynak: <http://databank.worldbank.org/ddp/home.do?Step=3&id=4> verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

4. Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri

30 <http://www.tika.gov.tr/dosyalar/turkmenistan.doc> [01.10.2011].

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki çok sınırlı ilişkilerin geliştirilmesi yolundaki çabalar yoğunlaşmış; bu amaçla, bir dizi anlaşmalar yapılmıştır.

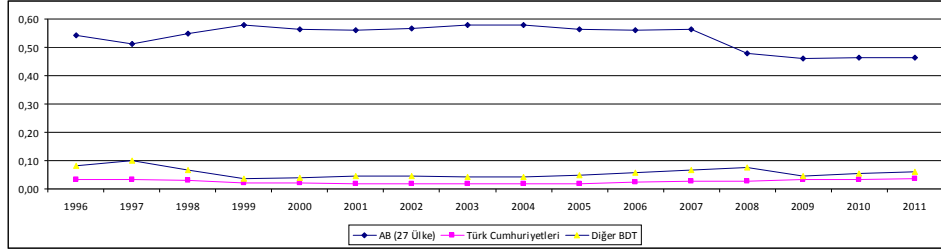
Tablo 7: Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri Arasında Yapılan Anlaşmalar

Anlaşmanın yapıldığı ülke	Anlaşmalar
Azerbaycan	<i>Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (1992), Kara Ulaştırması Anlaşması (1992), Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması (1994), Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması (1994), Uzun Vadeli Ticari ve Ekonomik İşbirliği Programı ve İcra Planı (2007), Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması (2007), KEK V. Dönem Protokolü (2008) (1).</i>
Kazakistan	<i>Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması (1993), Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması (1995), Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (1997), Karma Ekonomik Komisyon Kurulmasına Dair Protokol (2003), Gümrük Alanında İşbirliği ve Karşılıklı İdari Yardım Anlaşması (2003), Uzun Vadeli Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (2003), DTÖ İkili Katılım Protokolü (2005), Uzun Vadeli Ticari ve Ekonomik İşbirliği Programı ve İcra Planı (2007), KEK V. Dönem Toplantısı Protokolü (2008) (2).</i>
Kırgızistan	<i>Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması (1992), Karma Ekonomik Komisyon Kurulmasına Dair Anlaşma (1995), Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (1997), Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması (1999), Uzun Vadeli Ticari ve Ekonomik İşbirliği Programı (2002), Karma Ekonomik Komisyon V. Dönem Protokolü (2008), Uzun Vadeli Ticari ve Ekonomik İşbirliği Programı İcra Planı (2008) (3).</i>
Özbekistan	<i>Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması (1992), Karma Ekonomik Komisyon Kurulmasına Dair Anlaşma (1995), Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması (1996), Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (1998), Karma Ekonomik Komisyon III. Dönem Toplantısı Protokolü (2008) (4).</i>

Türkmenistan	<i>Ekonomik ve Ticari İşbirliğine Dair Anlaşma (1991), Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması (1992), Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması (1995), Karma Ekonomik Komisyon Kurulmasına Dair Anlaşma (1995), Ekonomik İşbirliğine Dair Hükümetlerarası Türk-Türkmen Komisyonu Hakkında Anlaşma (2007), Ticari ve Ekonomik İşbirliğine Dair Anlaşma (2008), Türk-Türkmen Hükümetlerarası Ekonomik Komisyon Birinci Toplantısı Protokolü (2008), Türk-Türkmen Hükümetlerarası Ekonomik Komisyon İkinci Toplantısı Protokolü (2009) (5).</i>
---------------------	--

İttifak anlayışı ile; Türk Cumhuriyetleri bir yandan BDT içi ticareti sürdürürken, ilişkileri çeşitlendirecek diğer kanalların arayışına girmiş bulunmaktadır. Arayışının önemli aktörlerinden biri AB iken, bir diğeri de Türkiye olmuştur. Bağımsızlıktan bugüne kadar geçen zaman içinde değişen dünya konjonktürü, özellikle enerji transfer hatlarının da etkisiyle, ilişkilere de yansımış ve Türkiye olan ticaret dalgalı bir seyir izlemiştir. Bununla birlikte gerek ihracatta gerekse ithalatta %1-2 seviyesini aşamamıştır. Türk Cumhuriyetlerinin ihracatta başlıca ticaret ortağı AB, ithalatta ise BDT ülkeleridir. Türkiye'nin ihracat ve ithalatta başlıca ticaret ortağı ise Avrupa Birliği olup, dünyaya ağırlıklı olarak ara malları ve tüketim malları ihraç etmektedir.

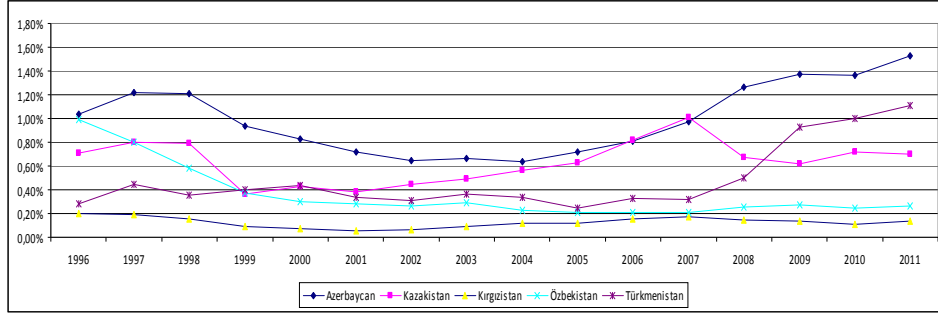
Grafik 21: Türkiye'nin Ülke Gruplarına Göre İhracatı

Kaynak: http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=626 verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır. [20.03.2012].

Türk Cumhuriyetleri'ne yapılan ihracat makina aksamaları, elektrikli cihazlar gibi kalkınma sürecinde ihtiyaç duyacakları malzemelerden oluşmaktadır. Türk Cumhuriyetleri arasında Türkiye'nin en yüksek hacimde ihracat yaptığı ülke Azerbaycan'dır; onu Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan izlemektedir.

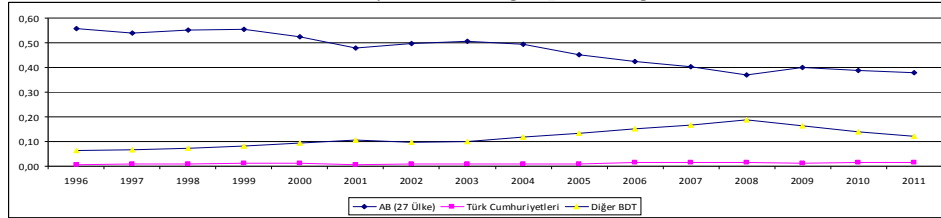
Türkiye'nin 2011 verilerine göre başlıca ihracat yaptığı ülkeler içinde Almanya (%10,3) öteden beri ilk sırada yer almaktadır. Almanya'yı Irak (%6,2), İngiltere (%6,0), İtalya (%5,8), Fransa (%5,0) izlemekle beraber, göze çarpan değişikliklerden de söz etmekte yarar vardır. Türkiye'nin ihracatında Avrupa Birliği'nin yanında Orta Doğu gittikçe önem kazanmaktadır.

Grafik 22: Türkiye'nin İhracatında Türk Cumhuriyetlerinin Payı

Kaynak: http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=624 verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır, [20.03.2012].

Özellikle Irak'ın, 2003 yılında %1.75 olan ihracattaki ağırlığı, hızla artarak 2009 yılında %5.02 seviyesine yükselmiş, 2011 yılında ise %6,2 seviyesine yükselmiş ve ilk 5 ülke içine girmiştir⁽³¹⁾. Türkiye'nin ihracat malları içinde ara malları 2006 yılından beri ilk sırada yer almaktadır; ara mallarını tüketim malları izlemektedir. 135 milyar dolar olarak gerçekleşen 2011 yılı ihracatı içinde motorlu kara taşıtları (%11,7), makine ve cihazlar (%8,6), demir ve çelik (%8,3), elektrikli makine (%6,6), örme giyim eşyası (%6,2), mineral yakıtlar (%4,8), demir veya çelikten eşya (%4,3) şeklinde sıralanmaktadır⁽³²⁾.

İthalat cephesine gelince; ithalat yapılan başlıca ülkeler arasında, 2006 yılından beri Almanya'nın yerine, ilk sırada Rusya (%9,9) yer almaya başlamıştır. Bunda enerji ithalatının önemi büyüktür. 240 milyar dolar seviyesine varan 2011 ithalatı içinde Rusya'yı; Almanya (%9,5), Çin (%9,0), ABD (%6,7) ve İtalya (%5,6) izlemektedir⁽³³⁾.

Grafik 23: Türkiye'nin ülke gruplarına göre ithalatı

Kaynak: http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=627 verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır, [20.03.2012].

Türkiye'nin ithalatı ağırlıklı olarak imalat sanayi mallarından oluşmaktadır; bunları madencilik ürünleri izlemektedir. Fasıllara göre sıralama şöyledir: Mineral

31 http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=624, Erişim tarihi 21.03.2012].

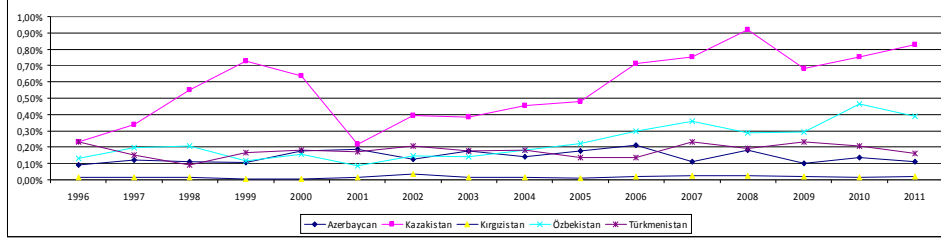
32 <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/IstatistikDb/eko10.xls>-erişim tarihi

13.03.2012]; http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=622, Erişim tarihi 21.03.2012].

33 http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=625, erişim tarihi:21.03.2012].

yakıtlar (%22,5), makine ve cihazlar (%11,3), demir ve çelik (%8,5), motorlu kara taşıtları (%7,1), elektrikli makine ve cihazlar (%7,0), plastik ve plastikten yapılmış eşya (%5,2) (34). AB'nin payının %38 olduğu ithalatta, Türk Cumhuriyetlerinin payı yaklaşık %1,5 seviyesinde bulunmaktadır.

Grafik 24: Türkiye'nin İthalatında Türk Cumhuriyetlerinin Payı

Kaynak: http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=624 verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır, [20.03.2012].

Sonuç

Sovyetler Birliği döneminden gelen bir durum olarak BDT ülkeleri, SSCB içinde, birbirine entegre ve bir ölçüde de birbirlerine muhtaç (*hammaddenin bir ülkede, fabrikasının başka bir ülkede olması gibi*) ekonomilerdir. Sovyet sanayi politikası, üretim süreçlerini dikey olarak çeşitli bölgelere yaymış; üretim aşamalarının bir bölgede başlayıp bitmesine imkân vermeden, hammadde temininden, nihai üretime kadar olan aşamaları farklı bölgelere dağıtmıştır. Örneğin Güney Kazakistan elektriğini Kırgızistan'dan alırken, Kuzey Kazakistan Sibiry'a'nın enerji şebekesinden elektrik sağlamaktadır. Kuzey Kazakistan'ın sanayi ağırlıklı ekonomisi, Güney Sibiry'a'ya bağlıdır. Türkmenistan; çıkarttığı petrolün bir kısmını jet yakıtına dönüştürmek üzere Rusya'ya göndermekte, Sibiryada çıkan ham petrol ise Türkmenistan'da rafine edilmektedir (35). Kimi zaman iç içe geçmiş halkalar biçiminde, birbirleri ile yakın ve "kopmaz" bağlarla birbirine entegre edilmek istenmiş BDT ülkeleri, Sovyetler Birliği döneminden gelen ekonomik yapılarının sürdürülmesi amacıyla ve oluşturulan iktisadi birlikler yoluyla, bir anlamda bileşik kaplar şeklinde tasarlanmak istenmiştir. Bu özellikleri nedeniyle, Türk Cumhuriyetleri ve diğer BDT ülkeleri birbirinin aynı olmasa bile, çok yakın konjonktürler yaşayan ekonomiler şeklinde bir görüntü ortaya koymaktadırlar. Bir bütün olarak BDT ülkeleri hammadde yönünden birbirlerine 'muhtaç' iken, mamul yönünden BDT dışına, özellikle de AB ülkelerine yönelmiş bulunmaktadır. Bunda, Avrupa bölgesinin önemli bir enerji pazarı olmasının etkisi büyüktür. Bu amaçla, Batı ve Orta Avrupa'da tüketilmek üzere Rusya, İran ve Hazar bölgesinin petrol ve doğal gaz için iletim hatları inşa edilmektedir; bu nedenle, gelecekte Asya ile Avrupa arasındaki ticaretin daha da artacağı beklenmektedir.

34 <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/IstatistikDb/eko03.xls>-erişim tarihi 13.03.2012]; http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=623, Erişim tarihi 21.03.2012].
35 www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/3341/oik471.pdf, [04.08.2011].

Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ticaret hacmi her iki taraftan bakış ile oldukça düşük seviyede bulunmaktadır. Hammadde yönünden BDT olarak birbirlerine bağlı olmaları, bu ülkelere ihracatın, gelecekte, özellikle sanayi malları üzerine temellendirilmesini gerektirmektedir. Bu aynı zamanda, yaratılan katma değerın Türkiye içinde kalması bakımından da isabetli bir tercih olur.

Enerji arzının güvenceye bağlanması ve kaynakların çeşitlendirilmesi bakımından, petrol ve doğal gaz ithalatının ileriki yıllarda Türk Cumhuriyetleri ile başlıca ticaret konusu olmaya devam edeceği öngörülmektedir. Diğer yandan Türkiye'den geçen enerji nakil hatlarının geliştirilmesi ve yenilerinin inşa edilmesi, taraflar arasındaki ilişkilerin gelişmesine katkı sağlayabilecektir. Ancak enerji; gerek ticareti gerekse nakil hatlarının inşa edilmesi bakımından hem ekonomik hem de politik, stratejik yönleri bulunan bir konudur. Bu nedenle gelecekteki ilişkilerin seyri bir yandan ekonomik faktörlere, diğer yandan, Türkiye'nin ve "bağımsız devletlerin" politik tutumuna bağlı olacaktır.

Kaynakça

- Avrasya Türk Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, **Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomik Raporu**, 2010, <http://www.scribd.com/doc/40357264/AZERBAYCAN-CUMHURİYETİ-EKONOMİK-RAPORU>
- Commonwealth of Independent States Interstate Statistical Committee, http://www.cisstat.com/eng/frame_about.htm
- _____, <http://www.cisstat.com/eng/kaz.htm>
- _____, <http://www.cisstat.com/eng/kir.htm>
- _____, <http://www.cisstat.com/eng/tur.htm>
- _____, <http://www.cisstat.com/eng/uzb.htm>
- Commonwealth of Independent States, <http://cis.minsk.by/main.aspx?uid=3390>
- Devlet Planlama Teşkilatı, “Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri” Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 2000, www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/3195/oik528.pdf
- Eurasian Home Databases - Central Asian Cooperation Organization (CACO), <http://www.eurasianhome.org/xml/t/databases.xml?lang=en&nic=databases&intorg=8&pid=15&s=-1>
- Eurasian Home Databases - Commonwealth of Independent States, <http://www.eurasianhome.org/xml/t/databases.xml?lang=en&nic=databases&intorg=7&pid=23>
- Eurasian Home Databases - Kazakhstan – Overview, <http://www.eurasianhome.org/xml/t/databases.xml?lang=en&nic=databases&country=98&pid=45&s=-1>
- Eurasian Home Databases- Azerbaijan – Overview, <http://www.eurasianhome.org/xml/t/databases.xml?lang=en&nic=databases&country=13&pid=42>
- Eurasian Home Databases- Eurasian Economic Community (EAEC), <http://www.eurasianhome.org/xml/t/databases.xml?lang=en&nic=databases&intorg=3&pid=25>
- Eurasian Home Databases- Kyrgyzstan – Overview, <http://www.eurasianhome.org/xml/t/databases.xml?lang=en&nic=databases&country=100&pid=46&s=-1>
- Eurasian Home Databases- Single Economic Space (SES), <http://www.eurasianhome.org/xml/t/databases.xml?lang=en&nic=databases&intorg=4&pid=28&s=-1>
- Eurasian Home Databases- Uzbekistan – Overview, <http://www.eurasianhome.org/xml/t/databases.xml?lang=en&nic=databases&country=191&pid=52&s=-1>
- Interstate Statistical Committee of the CIS, <http://www.cisstat.com/eng/azer.htm>
- _____, http://www.cisstat.com/eng/frame_about.htm
- _____, <http://www.cisstat.com/eng/mac-09.htm>

- Linn, Johannes F. ve Tiomkin D., (2006), "The New Impetus Towards Economic Integration Between Europe and Asia", **Asia Europe Journal**, Volume 4, Number 1, 31-41, <http://www.springerlink.com/content/w311514722k81054/>
- Ministry of Foreign Affairs of The Republic of Uzbekistan, http://mfa.uz/eng/about_uzb/economy
- Organization For Democracy and Economic Development, <http://www.globalsecurity.org/military/world/int/guam.htm>
- T.C. Ekonomi Bakanlığı, <http://www.dtm.gov.tr/dtadmin/upload/ANL/TurkCumhuriyetDb/Azerbaycan.doc>
- _____, <http://www.dtm.gov.tr/dtadmin/upload/ANL/TurkCumhuriyetDb/Kazakistan.doc>
- _____, <http://www.dtm.gov.tr/dtadmin/upload/ANL/TurkCumhuriyetDb/Kirgizistan.doc>
- _____, <http://www.dtm.gov.tr/dtadmin/upload/ANL/TurkCumhuriyetDb/Ozbekistan.doc>
- _____, <http://www.dtm.gov.tr/dtadmin/upload/ANL/TurkCumhuriyetDb/Turkmenistan.doc>
- _____, <http://www.dtm.gov.tr/dtadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/zbekistan.doc>
- _____, <http://www.dtm.gov.tr/dtadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/turkmen.doc>
- T.C. Kalkınma Bakanlığı, www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/3341/oik471.pdf
- The State of Statistical Committee of The Republic of Azerbaijan, <http://www.azstat.org/publications/azfigures/2010/en/010.shtml>
- _____, <http://www.azstat.org/publications/azfigures/2011/en/010.shtml>
- _____, <http://www.azstat.org/publications/azfigures/2011/en/018.shtml>
- Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, <http://www.tika.gov.tr/dosyalar/zbekistan.doc>
- _____, <http://www.tika.gov.tr/dosyalar/turkmenistan.doc>
- _____, www.tika.gov.tr/dosyalar/azerbaycan.doc
- _____, www.tika.gov.tr/dosyalar/kazakistan.doc
- _____, www.tika.gov.tr/dosyalar/kazakistan.doc
- _____, www.tika.gov.tr/dosyalar/kirgizistan.doc
- Türkiye İstatistik Kurumu, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=622
- _____, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=623
- _____, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=624

_____, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=626

World Bank World Databank, <http://databank.worldbank.org/ddp/home.do?Step=3&id=4>

_____, <http://databank.worldbank.org/ddp/home.do?Step=3&id=4>

World Development Indicators & Global Development Finance, <http://databank.worldbank.org/ddp/home.do?Step=2&id=4&DisplayAggregation=N&SdmxSupported=Y&CNO=2>